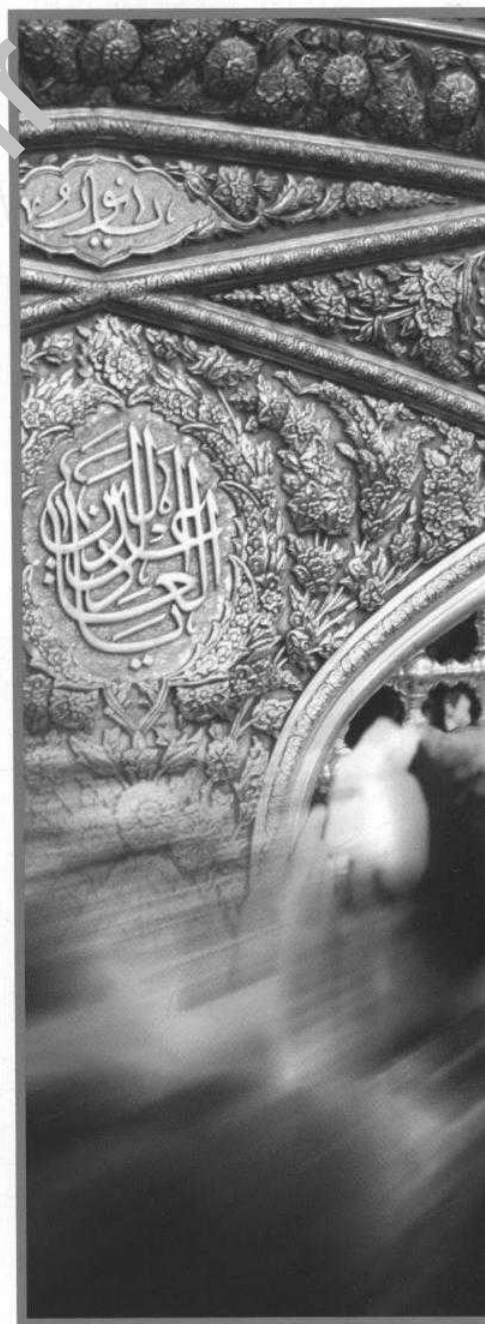

درباره مطهر نصیری

آشنایی با تاریخ و اماکن حرم مطهر

آستان قدس رضوی
معاونت تبلیغات و ارتباطات اسلامی

به نشر
انتشارات آستان
قدس رضوی

اطلس حرم مطهر رضوی

تحقیق و پژوهش: اداره پاسخی به سؤالات دینی
تنظیم و تولید: اداره تولیدات فرهنگی
تدوین محتوا: طراحی گرافیک و نقشه‌ها: مهدی یک‌پسر
تولید محتوای علمی: رمضانعلی ایزانلو، محمود حسینی، قاسم
جهانی محمودی، سیدمحسن حسینی، ابوالفضل حسینی،
بزرگ عالم‌زاده، جلیل عرفان‌منش، حمیدرضا عطاریان
سید ابراهیم موسوی‌پناه، حسین مهدوی پارسا و علی‌رضا

ویراستار: مریم رمضانی

نوبت چاپ: اول | ۱۳۹۵

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

ناشر: به نشر (انتشارات آستان قدس رضوی)

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۲-۲۳۷۳-۴

چاپ: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

نشانی تهیه‌کننده: مشهد، حرم مطهر رضوی، صحن جامع رضوی،
اداره تولیدات فرهنگی؛ صندوق پستی: ۹۱۷۳۵-۳۵۱
تلفن: ۰۵۱۳۳۰۰۲۵۶۷

نشانی مرکز پخش: مشهد، بلوار سجاد، خیابان میلاد، به نشر
(انتشارات آستان قدس رضوی)؛ تلفن: ۰۵۱۳۷۶۵۲۰۰۸

نشانی اینترنتی: www.behnashr.com

پست الکترونیک: publishing@behnashr.com

با تشکر از: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، سازمان
کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سازمان
حریم حرم مطهر، معاونت اماکن متبرکه و اداره کل روابط
عمومی آستان قدس رضوی که ما را در تهیه این اثر یاری کردند.

حق چاپ محفوظ است.

... | فهرست | ...

مقدمه | ۸ پیشگفتار | ۹

فصل اول: برخی از اماکن مقدس مهم جهان اسلام | ۱۱

فصل دوم: هجرت امام رضا (ع) | ۱۷

بخش اول: هجرت امام رضا (ع) و آثار فرهنگی و اجتماعی آن | ۱۸

بخش دوم: مسیر هجرت امام رضا (ع) | ۲۱

بخش سوم: وقایع و رخداد های مهم هجرت امام رضا (ع) | ۲۴

۱. وداع در مدینه

۲. ورود امام (ع) به نجف

۳. رخداد های حضور امام (ع) در اهواز | ۲۶

۴. ورود حضرت به ارجان (بهبهان) | ۲۹

۵. عبور از شهر باستانی اصطخر | ۳۰

۶. حضور امام (ع) در ابرقو (ابرکوه) | ۳۰

۷. قدمگاه های امام رضا (ع) در یزد | ۳۰

۸. عبور امام رضا (ع) از کویر | ۳۲

۹. قدمگاه امام رضا (ع) در خرائق | ۳۳

۱۰. ورود امام رضا (ع) به نیشابور | ۳۳

۱۱. وقایع حضور امام (ع) در نیشابور | ۳۳

۱۲. قدمگاه امام رضا (ع) در نیشابور | ۳۵

۱۳. ورود امام رضا (ع) به ده سرخ | ۳۶

۱۴. عبور امام رضا (ع) از کوه سنگ تراشان | ۳۶

۱۵. ورود امام رضا (ع) به توس | ۳۷

۱۶. امام رضا (ع) در سرخس | ۳۸

۱۷. ورود امام رضا (ع) به مرو | ۳۸

۱۸. بازگشت از مرو به توس | ۳۹

فصل سوم: مشهد الرضا (ع) | ۴۱

بخش اول: خراسان | ۴۲

بخش دوم: مشهد | ۴۶

بخش سوم: سیر تحول شهر مشهد | ۵۲

فصل چهارم: پیشینه تاریخی حرم مطهر رضوی | ۶۱

بخش اول: آغاز شکل گیری حرم مطهر رضوی | ۶۲

بخش دوم: حرم مطهر رضوی در گذر زمان | ۶۳

۱. دوره سامانیان | ۶۳

۲. دوره دیلمیه | ۶۳

۳. دوره غزنویان | ۶۳

۴. دوره سلجوقیان | ۶۳

۵. دوره خوارزمشاهیان | ۶۴

۶. دوره تیموریان | ۶۴

۷. دوره صفویان | ۶۵

۸. دوره افشاریان | ۶۵

۹. دوره قاجار | ۶۷

۱۰. دوره پهلوی | ۷۰

بخش سوم: توسعه حرم مطهر پس از پیروزی انقلاب اسلامی | ۷۰

فصل پنجم: حرم مطهر رضوی | ۷۵

بخش اول: روضه منوره | ۷۶

۱. قبّه و گنبد مطهر | ۷۸

۲. ضریح مطهر | ۸۳

۳. سنگ مرقد | ۹۰

۴. صندوق های روی مرقد | ۹۰

۵. سرداب مقدس | ۹۰

۶. صُفّه ها | ۹۱

۷. درهای طلای حرم | ۹۲

۸. شاهکارهای هنری روضه منوره | ۹۴

۹. عناصر تزئینی غیر معماری حرم مطهر | ۹۵

بخش دوم: رواق ها | ۹۶

۱. رواق های احداث شده در دوره تیموری | ۹۷

نگاهی به پیشینه شهرنشینی و شهرسازی جهان نشان می‌دهد که عوامل مختلف طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در شکل‌گیری و رشد شهرها نقش‌آفرین هستند. از میان عوامل گوناگون، «مذهب» نقش مهم و تأثیرگذارتری داشته است. در بین ادیان الهی، نقش دین اسلام در ایجاد و توسعه شهرنشینی، شگفت‌انگیز و شایان توجه است؛ به‌طوری‌که تعداد زیادی از شهرهای کشورهای اسلامی، تولد و رشد و بالندگی خود را مدیون تمدن اسلامی هستند. «مشهد» نمونه‌ای از این گونه شهرهاست. موجودیت و هویت شهر مشهد، وابسته به امام‌رضا (ع) است. از سال ۲۰۳ قمری که امام‌رضا (ع) در قریه سناباد توس به خاک سپرده شدند و این محل به «مشهدالرضا» معروف شد تا امروز که به دومین کلان‌شهر ایران و یکی از شهرهای مهم جهان اسلام تبدیل شده است، همواره مهم‌ترین عامل رشد و ترقی آن، وجود بارگاه امام علی بن موسی الرضا (ع) بوده است.

امروزه باتوجه به تحولات جهانی و رشد فناوری‌ها، تبادل‌ها و تهاجم‌های فرهنگی نیز افزایش یافته است. این روند، شناخت هویت ملی و مذهبی و مکانی، از اهمیت بسیاری برخوردار شده است. در این راستا شناخت هویت شهرها و حفظ و حراست آن، امری الزامی است. شهر مشهد نیز که در سایه وجود مرقد مطهر امام‌رضا (ع) «مشهد مقدس» نامیده می‌شود و در حوزه مذهبی، نقش فراملی یافته است، از این قاعده، مستثنا نیست. مرقد مطهر امام‌رضا (ع) در طول تاریخ، در فرآیند تحولات مشهد، نقشی انکارناپذیر داشته است. همچنین شکل‌گیری فعالیت‌های مسعوده‌گرایی و تشکیل اماکن و مؤسسات مختلف وابسته به بارگاه رضوی در سال‌های اخیر، آستان قدس را به یکی از ارکان مؤثر در سیاست‌گذاری‌ها و تصمیم‌گیری‌ها و فعالیت‌های اجرایی شهر مشهد تبدیل کرده است. باتوجه به این بدیهی است که نخستین گام در بررسی و آگاهی از هویت شهر مشهد، شناخت حرم مطهر رضوی است.

حرم مطهر رضوی از معدود مکان‌هایی است که در دنیا، ارزش‌های والا و برجسته‌ای در حوزه‌های مختلف زیارتی، معنوی، فرهنگی، هنری، معماری و تاریخی دارد. این مکان مقدس که سالانه میلیون‌ها نفر را از اقصا نقاط ایران و جهان به‌سوی خود جذب می‌کند، در طول دوازده قرن پیشینه تاریخی خود، از بنایی کوچک به مجموعه‌ای بزرگ و باشکوه تبدیل شده است. اینک می‌توان گنجینه‌ای از میراث معماری و هنر اسلامی ایرانی را در این آستان مقدس مشاهده کرد که برای بسیاری از آن‌ها نمونه دیگری در دنیا وجود ندارد.

باتوجه به اهمیت بارگاه رضوی، شناخت و آشنایی با ویژگی‌های گوناگون حرم مطهر امام‌رضا (ع) نیازی ضروری است.

نخستین گام در شناخت هر پدیده‌ای، گردآوری و ثبت داده‌ها و اطلاعات است. کنکاش در منابع موجود نشان می‌دهد در هر نوشته‌ای که درباره مشهد و آستان قدس رضوی به رشته تحریر در آمده است، حرم رضوی مدنظر قرار گرفته و اطلاعاتی درباره آن ارائه شده است. از میان منابع مختلف

موجود، در چند کتاب می‌توان اطلاعات بیشتری درباره حرم مطهر به‌دست آورد. نمونه‌های برجسته این کتاب‌ها عبارت‌اند از: مطلع الشمس، فردوس التواریخ، تحفه الرضویه، شمس الشموس، تاریخ آستان قدس رضوی، مشهد طوس، فرهنگ خراسان، هویت شهری مشهد و دایرة المعارف آستان قدس رضوی.

خلأ ناشی از نبود مجموعه‌ای دربردارنده اطلاعات جامع درباره بارگاه رضوی، انجام پژوهشی همه‌جانبه در این حوزه را ضروری می‌نماید؛ ازاین‌رو در اداره پاسخ‌گویی به سؤالات دینی، مقدمات طرحی تحقیقی درباره حرم مطهر رضوی فراهم شد. باتوجه به اینکه اطلس‌ها از جمله آثاری هستند که بیشترین استفاده را برای اندیشمندان و محققان و پژوهشگران دارند و به یکی از ابزارهای مهم در انتقال اطلاعات تبدیل شده‌اند و حرم مطهر نیز گنجینه‌ای از تاریخ و هنر و معماری است، تصمیم گرفتیم اطلسی برای حرم مطهر تهیه کنیم. در تهیه این اثر چند هدف را مدنظر قرار دادیم:

۱. امکان شناخت بیشتر ابعاد گوناگون این فضای معنوی فراهم شود؛
۲. ویژگی‌های هنری و معماری بارگاه رضوی به تصویر کشیده شود؛
۳. سیر تحول حرم مطهر مشخص شود؛
۴. کتابی فراهم شود که استفاده از آن برای همگان امکان‌پذیر باشد؛
۵. این کتاب، مرجعی برای تحقیقات آتی و اثری ماندگار برای نسل‌های بعدی به‌شمار آید.

طرح‌هایی از این نوع در کوتاه‌مدت و به‌صورت انفرادی، انجام‌شدنی نیست و به مشارکت و همکاری اندیشمندان و متخصصان و مراکز مختلف اداری نیاز دارد؛ بنابراین زمینه همکاری با صاحب‌نظران و کارشناسان بخش‌های مختلف آستان قدس رضوی را نیز فراهم کردیم. با توجه به ویژگی‌های اطلس‌ها، تلاش کردیم تا جمع‌آوری و تدوین داده‌ها و منابع گوناگون در حوزه‌های متنوع را با نهایت اختصار و درعین‌حال گویا و ساده انجام دهیم. همچنین تهیه و ارائه تصویرها، نقشه‌ها، نمودارها و جدول‌های سبب گوناگون را مبنای کار قرار دادیم.

در تدوین نهایی اطلس، افزون بر مدخل‌ها و موضوع‌های مربوط به حرم مطهر رضوی که هدف نهایی تهیه اطلس بود، برخی از مطالبی را که با حرم مطهر رضوی پیوند می‌یافت و به شناخت بیشتر آن کمک می‌کرد نیز اضافه کرده‌ایم.

در تهیه این اطلس، تلاش بسیاری کردیم تا تمامی اطلاعات و مطالب لازم را بیان کنیم؛ اما بدون تردید پرداختن به امری با این گستردگی و تنوع ابعاد، کامل و بدون کاستی نیست. امید است با استفاده از نظرهای اصلاحی و انتقادی کارشناسان و متخصصان، این مجموعه را در مراحل بعدی تکمیل‌تر کنیم، به‌ویژه آنکه باتوجه به آینده‌نگری آستان قدس رضوی و تحولات و تغییرات کالبدی مجموعه بارگاه رضوی، به‌روزرسانی و تکمیل این اطلس، ضروری خواهد بود.

... | پیش‌گفتار | ...

«خاورمیانه» نخستین خاستگاه تمدن جهان است و بسیاری از باورها و آیین‌ها، در این منطقه شکل گرفته است. این محدوده جغرافیایی، زادگاه ادیان الهی مانند اسلام و مسیحیت و یهودیت بوده است و از قرن بیستم تاکنون، مرکز توجه و حساس‌ترین منطقه جهان از نظر استراتژیک، اقتصاد، سیاست و فرهنگ است.

از ویژگی‌های خاورمیانه، تمرکز و تجمع حضور پیامبران علیهم‌السلام به‌ویژه خاندان مکرم پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است؛ چنان‌که بیشتر کشورهای این منطقه، میزبان یکی از آن انوار الهی است که هر کدام را به پایگاهی برای جهان اسلام و تشیع تبدیل کرده است.

ایران اسلامی به‌برکت هجرت امام رضا علیه‌السلام و حضور ایشان در این مُلک، امروزه به پایگاهی بزرگ برای جهان اسلام تبدیل شده است؛ همچنین امنیت و سهولت زیارت امام رئوف علیه‌السلام حرم مطهر رضوی را از جایگاهی ویژه در میان مسلمانان برخوردار کرده است. شاهد این ادعا نیز حضور همه اقوام و مذاهب برای آستان‌بوسی و کسب فیض از محضر آن حضرت علیه‌السلام است.

مشهد مقدس علی‌بن‌موسی‌الرضا علیه‌السلام پایگاه معنوی و خاستگاه اندیشه‌های بلند اسلامی است. این شهر، بهشت معنویت و پایتخت حقیقی کشور است. رشد و توسعه حرم مطهر امام رضا علیه‌السلام در گذر قرن‌ها، به‌ویژه در روزگار معاصر، این مجموعه را به گنجینه‌ای متراکم از هنر اصیل اسلامی و ایرانی تبدیل کرده است. از این گذشته، تماشای حرم مطهر رضوی، تماشای تاریخ است؛ چراکه عصاره قرن‌ها هنر ایرانی و اسلامی است و هنرمندان این سرزمین، سالیان سال، عالی‌ترین توانایی‌های هنری خود را در خشت‌خشت این حرم جای داده و به یادگار گذاشته‌اند.

حریم ملک‌پاسپان رضوی، آینه‌ای تمام‌نماست که می‌توان تصویر کاملی از سیر تحول و تطور هنر ایرانی و اسلامی را در آن به تماشا نشست؛ از این رو برای شناخت هرچه‌بیشتر حرم مطهر، زمینه‌ساز آشنایی با تاریخ هنر ایرانی و اسلامی این سرزمین نیز هست که با گذری در برگ‌های زرین تاریخ می‌توان به مرده بوجه و دقت نگاه خادم خورشید، مرحوم فقید حضرت آیت‌الله واعظ العظمی رحمته‌الله به تصویر کشیدن اصل هنر اسلامی در میعادگاه تاریخ امن الهی با اشاره نسبت و چه زیباست که با هنر دنیایی خود هنر ایرانی و اسلامی را بین زمین و آسمان یادگار گذاشت؛ یادش سبز.

همچنین آشنایی با جغرافیا و این بارگاه منور، به زائران کمک می‌کند تا برای استفاده هرچه‌بیشتر از این گنجینه‌های حضور خود، برنامه‌ریزی کرده و از فرصت ناب زیارت، بهره بیشتری به‌دست آورند.

اطلس حرم مطهر رضوی تلاشی است خالصانه از خادمان حضرت شمس‌الشموس علیه‌السلام که در آن سعی کرده‌اند تمامی اطلاعات مرتبط با حضور پربرکت امام رضا علیه‌السلام به‌همراه مستندات موجود را تهیه کنند و ارائه دهند. از آنجاکه این اثر اولین اطلس حرم مطهر رضوی است، به‌یقین خالی از اشکال و نقص نخواهد بود و برای تکمیل و غنای بیشتر، نیازمند دریافت نظر و دیدگاه استادان فن و فرهیختگان گرامی است. پُر واضح است که در این راستا، از پیشنهادهای ارزشمند خوانندگان محترم نیز استقبال خواهیم کرد. امید است این مختصر، پاسخ‌گوی سؤالات زائران و پژوهشگران و علاقه‌مندان باشد. ان‌شاء‌الله.

سید جلال حسینی
معاون تبلیغات و ارتباطات اسلامی